

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال نهم، شماره سوم (پیاپی ۳۳)، پاییز ۱۳۹۹

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۲۱۱-۲۳۸

اثرات طرح‌های هادی بر منابع معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان دیواندره

مسلم سواری*؛ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملاتانی، ایران.
مجتبی سوختانلو: استادیار گروه مهندسی آب و مدیریت کشاورزی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
محمد شوکتی آقمانی: دکتری توسعه کشاورزی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، کرج، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۷/۱۵

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۸/۲۷

چکیده

این پژوهش با هدف کلی بررسی اثرات طرح‌های هادی روستایی بر معیشت پایدار خانوارهایی روستایی شهرستان دیواندره انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه سرپرستان خانوارهای روستایی بود که در آن‌ها طرح هادی اجرا شده بود (N=8550). حجم نمونه با استفاده فرمول نمونه‌گیری کوکران ۱۸۶ نفر محاسبه شد که برای افزایش اعتبار یافته‌ها تعداد ۲۱۰ پرسشنامه بین اعضای جامعه آماری توزیع شد که در نهایت تعداد ۱۹۶ نفر پرسشنامه را تکمیل و عودت دادند. روش نمونه‌گیری به صورت تصادفی طبقه‌ای بود. نتایج تحقیق نشان داد که در بین شاخص‌های کیفیت زندگی با تأکید بر معیشت پایدار شاخص‌های کیفیت حمل‌ونقل و کیفیت زیرساخت‌ها از وضعیت بهتری نسبت به دیگر شاخص‌ها برخوردار بوده است و شاخص‌های کیفیت آموزشی و تعامل و همبستگی از وضعیت مناسبی برخوردار نبوده است. بعلاوه تحقیق حاضر نشان داد که طرح هادی بر سرمایه‌های مالی و انسانی معیشت پایدار بیشترین و بر سرمایه‌های اجتماعی و طبیعی کمترین تأثیر را داشته است. نیز بین اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی (مالی، فیزیکی، انسانی، اجتماعی و طبیعی) باکیفیت زندگی رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. درنهایت اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی ۶۸ درصد از واریانس تغییرات متغیر وابسته تحقیق (کیفیت زندگی) را تبیین کرده است.

واژگان کلیدی: منابع معیشت روستا، طرح هادی، خانوار روستایی، کیفیت زندگی، شهرستان دیواندره.

* Savari@asnruk.ac.ir

(۱) مقدمه

شکل‌دهی و نظم‌بخشی به عرصه‌های مکانی- فضایی در واقع از آغاز زندگی بشر و از زمان بهره‌گیری از منابع طبیعی به‌ویژه زمین و آب پیوسته در مقیاس و مفهومی متفاوت مطرح بوده است در این ارتباط هرچند سطح فرهنگ بالا رفته است شکل عمومی سازماندهی و انتظام محیط و ابزار و دانش فنی گروه‌های انسانی پیشرفته‌تر شده است (سعیدی، ۱۳۷۹، ۴۶). استدلال نظری و یافته‌های تجربی محققان نشان می‌دهد بهداشت و رفاه محل زندگی انسان، ابعاد شخصیتی و ویژگی‌های فردی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Epley et al., 2008, 281-296). طبق تحقیقات صورت گرفته محرومیت از خدمات محلی لازم و نبود شرایط زیست‌محیطی محل زندگی افراد باعث افزایش جرم و جنایات و ایجاد آلودگی محیط‌زیست و کاهش فرصت‌های زندگی بهتر را برای انسان‌ها به دنبال دارد (Stafford and Marmot, 2003, 60). در این راستا در ادبیات توسعه روستایی هدف عمده توسعه، بهبود کیفیت زندگی و رفاه روستاییان به‌ویژه بهبود زندگی اجتماعی اقتصادی گروه خاصی از مردم یعنی روستاییان فقیر می‌باشد یکی از راه‌های رسیدن به این هدف تغییر در ساخت فیزیکی روستا می‌باشد (Smith, 2003: 124). لذا با توجه به اهمیت و جایگاه روستاها در برنامه‌های توسعه ملی، دولت‌ها همواره از طریق سیاست‌گذاری در قالب برنامه‌های عمرانی با اهداف مرتبط و در پی ایجاد تغییر و تحول جهت دستیابی به شرایط مطلوب زیست‌محیطی در سکونتگاه‌های انسانی هستند (NDRII, 2007: 234). این امر مؤید حساسیت غیرقابل‌انکار نقش محیطی طبیعی روستاها در طرح‌های توسعه‌ای می‌باشد (Raheb, 2008: 324). از مسائل عمده روستاها، نابسامانی وضع کالبدی و کیفیت نامناسب مسکن روستایی است شکل مسکن روستایی با توجه به قدمت طولانی بعضی روستاها، به‌صورت ترکیبی از دو بافت قدیمی و کهنه و نو می‌باشد که این دو بافت در کنار هم قرار گرفته‌اند (آسایش، ۱۳۸۸: ۵۶). آنچه مسلم است این است که بافت‌های قدیمی روستاها متناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فناوری گذشته بوده است و بدیهی است که با توجه به تحول شرایط زندگی در روستاها در گذر زمان و در عرصه‌های مختلف بافت قدیمی بازنگری امروزی هماهنگی لازم را ندارد و حداقل لازم است اصلاحاتی در آن به وجود آید تا بتواند شرایط مناسب زندگی را با حداقل کیفیت فراهم نماید (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۵۱). همچنین مهاجرت از روستا به شهر به‌صورت ریشه‌ای قابل‌کنترل نیستند مگر اینکه اختلاف بین شهر و روستا که حاصل توسعه ناموزون بین این دو مکان جمعیتی است از بین برود. در این راستا، در دو دهه‌ی گذشته تلاش قابل‌توجهی برای توسعه و عمران روستایی در کشور صورت گرفته است تا به نوعی، شدت نابرابری‌ها بین نقاط شهری و روستایی کاهش یابد (عظیمی و جمشیدیان، ۱۳۸۴: ۲۵-۳۴). از طرفی بررسی تجارب کشورهای مختلف در زمینه سیاست‌های توسعه روستایی دو دسته از مؤلفه و رویکردهای اصلی بوده است که مؤلفه اول، شامل منابع توسعه اعم از منابع طبیعی و انسانی است. گروه دوم، شامل فضاهای توسعه و ساختار فضا است اما آنچه بیشترین تأثیر را بر منابع مختلف معیشتی دارد تأثیر فضایی است (Messely et al., 2010; 22). لذا برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران همواره اقدامات بسیار متنوعی را در راستای بهبود شرایط زندگی و معیشت مناطق روستایی طراحی و اجرا نموده‌اند (Mahon et al., 2012: 226) تا از طریق آن‌ها امکان

هدایت روستاها به سوی پایدار و بهبود شرایط آن‌ها مهیا گردد (Huang et al., 2010: 1). فراهم آوردن امکانات و زیرساخت‌ها نقش بسیار مهمی در توسعه پایدار مناطق روستایی دارد (Tanguay et al., 2010: 407). بنابراین، آثار مثبت و سازنده طرح هادی در معیشت پایدار همه‌جانبه روستایی بر همگان آشکار است (Philips et al., 2013; 96). با توجه به اهمیت موضوع، در سال‌های اخیر در مناطق روستایی کشور طرح‌های متعددی در ابعاد زیرساختی به ویژه در حوزه نوسازی و بهسازی مسکن روستایی طراحی و اجرا شده است (برزو و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۴). در این زمینه یکی از برنامه‌هایی که در مسیر برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه طرح‌های توسعه کالبدی روستاها مورد توجه قرار گرفته است طرح هادی می‌باشد که با هدف اصلی فراهم نمودن بستر تجدید حیات و هدایت روستا با در نظر گرفتن جنبه‌های فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی طراحی و انجام گرفته است (مولانی هاشجین، ۱۳۸۶: ۱۰۶). لذا این پژوهش با هدف کلی اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی در راستای کیفیت زندگی در شهرستان دیواندره انجام شد مطالعات انجام‌شده در این شهرستان نشان می‌دهد که اکثریت مردم از طرح‌های هادی اجراشده رضایت چندانی ندارند زیرا نیازسنجی درستی از طرح‌های هادی به عمل نیامده است و در راستای کیفیت زندگی آنان نبوده است و منجر به تغییر سیمای مناطق روستایی شده است (سواری و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۷-۸۳).

به‌طور کلی زیرساخت‌های روستایی را می‌توان سرمایه عمومی و اجتماعی روستاها دانست که بدین جهت توسعه این زیرساخت‌های اجتماعی، فیزیکی و نهادی باعث بهبود شرایط و کیفیت زندگی و معیشت مردم محلی و ارتقای کارایی زندگی اجتماعی و اقتصادی آنان خواهد شد منظور از ایجاد، توسعه و نگهداری زیرساخت‌های روستایی، صرفاً تزریق نهاده‌های سرمایه‌ای نیست، بلکه هدف ایجاد سازوکارها، نهادها و مدیریت جدیدی است که در عمل نیازمند مشارکت وسیع روستاییان است، درواقع این راهبرد، با همکاری مردم می‌تواند به‌طور آگاهانه، ارادی و موفقیت‌آمیز از دوران طراحی، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری گذر کرده و به شرایط مطلوب پایدار وارد گردد، اما با توجه به مطالب فوق که بیانگر این است که طرح هادی بر مناطق روستایی نتایج متفاوتی داشته است لذا این تحقیق در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است.

- وضعیت کیفیت زندگی در روستاهای دارای طرح هادی چگونه است؟
- طرح هادی به چه میزان بر منابع معیشتی (مالی، فیزیکی، انسانی، اجتماعی و طبیعی) تأثیرگذار بوده است؟
- آیا اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی می‌تواند بر کیفیت زندگی تأثیرگذار باشد؟

۲) مبانی نظری

رویکرد معیشت پایدار

هدف توسعه باید فهمیدن و درک مردم و موقعیت محلی آن‌ها و حرکت به سمت کمک کردن در ایجاد یک محیط با اختیارات فراوان باشد تا افراد بتوانند از توانایی‌های خود استفاده نموده و با به انجام رساندن

پتانسیل‌های بالقوه به رشد و شکوفایی برسند (Skoufias et al., 2011: 1-5). از طرفی در طول حیات بشر، همواره عوامل تهدیدکننده حیات انسان‌ها و سکونتگاه‌های آن وجود داشته است. این عوامل تهدیدکننده را می‌توان به دو دسته‌دسته عوامل طبیعی و انسانی تقسیم نمود. در چنین شرایطی حفظ معیشت از اولویت اساسی برخوردار است (Carrasco et al., 2016: 35-49; Xu et al., 2016: 38-48). بنابراین، رویکرد معیشت پایدار از جدیدترین رویکردها در زمینه توسعه جامع روستایی است که فقر را فراتر از ناکافی بودن درآمد می‌داند (Guillotera et al., 2012; 287-291). رویکرد معیشت پایدار که چارچوب و ابزارهایی برای درک پیچیدگی معیشت مردم و پاسخ‌های مناسب به پیچیدگی بوده است که در اواخر دهه ۱۹۹۰ با هدف پیشرفت و در جهت فقرزدایی از اجتماعات روستایی به وجود آمد (Horsley et al., 2015: 368-380). روش معیشت پایدار در ابتدا به دنبال تشخیص و تعیین مهمترین دارایی‌های معیشتی و تأثیر انواع شوک‌ها (طبیعی، سیاسی و اقتصادی) بر این دارایی‌ها است (Morse et al., 2009: 15-60). پیام اصلی رهیافت معیشت پایدار این است که معیشت مردمان فقیر باید مرکز هر راهبردی برای کاهش فقر باشد، این رهیافت بر یکسری از اصول هدایتی برنامه‌ریزی شده و راه متفاوتی از فکر کردن درباره برتری و حق تقدم در توسعه را ترسیم می‌کند این رهیافت مردم را محور توسعه قرار می‌دهد و مردمان فقیر را قادر می‌سازد تا خودشان در تعیین و پیدا کردن برتری‌های معیشتی‌شان شرکت کنند (UNDP, 2007; 1-399; Leary et al., 2008; 1-8; Adger, 2010; 275-292; Quinn et al., 2011; 2; Olsson et al., 2014: 2). رویکرد معیشت پایدار از ابعاد کلیدی توسعه پایدار روستایی است که در آن، توجه جدی به معیشت و تحول آن و نیز شیوه‌های برطرف کردن چالش‌ها، ضروری‌ترین ابعاد کاهش فقر روستایی و توسعه روستایی به‌شمار می‌رود (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۷-۲۱۶). معیشت پایدار رویکردی غیربخشی، جامع و مردم محور (Carney, 2012: 1-3; Morse, 2013: 15-60) و منطبق با واقعیت مشارکتی است که با توانمندسازی روستاییان فقیر ظرفیت معیشتی آن‌ها را تقویت می‌کند (Scoones, 2009: 171-196). در این رویکرد بیان می‌دارد معیشت زمانی می‌تواند به پایداری برسد که بتواند خود را با تغییرات و فشارها مطابقت دهد بدون این‌که به منابع طبیعی آسیبی وارد سازد لذا مفهوم معیشت پایدار در دهه‌های اخیر در بحث‌های مدیریت پایدار منابع وارد شده است و بیان‌کننده تضمین حفظ و بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی است (Allison and Ellis, 2001: 377-388; Berhanu et al., 2007: 147-155; Kusaluka et al., 2011: 66-73; Ohlsson, 2000: 52; Pomeroy et al., 2017: 250-255; Rigg, 2006: 180-202; Scoones, 2009: 171-196; Thuo, 2013: 70-79; Dehghani Pour et al., 2018: 336-347). معیشت پایدار روشی برای تفکر در باب توسعه روستایی می‌باشد (چراغی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۹-۱۰۴) همچنین روشی یکپارچه برای کاهش فقر در برابر روش‌های مرسوم است که با معیارهای درآمد، میزان مصرف کاهش فقر را پیگیری می‌کند (Shen, 2009: 125). مفهوم معیشت پایدار با کار رابرت چمبرز^۱ و موسسه مطالعات توسعه در دانشگاه ساسکس^۲ آغاز شد (Timalsina, 2007; 241 Guillotera et al., 2012; 287-291). مفهوم

¹- Robert Chambers

²- University of Sussex

معیشت شامل شیوه‌های مختلف زندگی فردی، خانوادگی و نیازهای جامعه می‌باشد. دستیابی به معیشت پایدار به معنای حمایت از رفاه انسانی از طریق اقداماتی در جهت ارتقاء سلامت انسان، آموزش، فرصت‌ها، اطمینان از محیط‌زیست سالم و استاندارد مناسب برای زندگی است (Reed et al., 2013; 765-773; Molden, 2007; Carr, 2014; 52: 66-77). اهداف معیشت عبارتند از کاهش فقر، حمایت اجتماعی، مقابله با طرد اجتماعی، ارتقاء حقوق بشر و حتی محافظت از منابع طبیعی که بنیان معیشت بسیاری از مردم را تشکیل می‌دهد (Gautam and Andersen, 2016: 239-249).

به منظور تحقق معیشت روستایی در برنامه‌های توسعه پایدار روستایی، توجه به دارایی‌های پنجگانه معیشت پایدار (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی و فیزیکی) جهت تداوم و توفیق برنامه‌ها اجرایی ضروری است (Khosrozadyan et al., 2016: 143-166). در این رویکرد منابع معیشتی به پنج گروه سرمایه‌های انسانی (مهارت‌ها، سلامت و آموزش)، سرمایه‌های مالی (پول، پس‌انداز، دسترسی به وام و قرض)، سرمایه فیزیکی (تجهیزات، حمل‌ونقل و بازار فروش)، سرمایه طبیعی (زمین و آب) و سرمایه اجتماعی (شبکه‌ها و اتحادیه‌ها) تقسیم می‌شوند که اعضای خانوار به آن دسترسی دارند یا مالک آن هستند (Dehghani Pour et al., 2018: 336-347). سرمایه‌ها یا دارایی‌های معیشت از مهم‌ترین اجزای چارچوب معیشت پایدار بوده و معیشت با سرمایه‌گذاری در توانایی‌های دارایی‌های معیشت پشتیبانی می‌شود (Zenteno et al., 2013: 12-21). تعامل بین سرمایه‌های مختلف، معیشت کلیدی برای ایجاد درک عمیق‌تری از معیشت پایدار است (Fang, 2013: 885-10; Lamsal, 2015: 897). در ادامه مهم‌ترین به شرح و بسط منابع معیشتی که متأثر از طرح‌های عمرانی در مناطق روستایی هستند پرداخته می‌شود.

سرمایه فیزیکی: عمده اثرات طرح‌های هادی در مناطق روستایی بر بافت فیزیکی و کالبدی روستاها بوده است این بافت‌ها به‌طور عموم شامل موارد انسان‌ساخت از جمله وضعیت حمل‌ونقل، مسکن، آب و ارتباطات و تجهیزات است احداث جاده‌های آسفالت به همراه کوچه‌های مناسب معمولاً شبکه‌های حمل‌ونقل را در مناطق روستایی به سرعت بهبود می‌بخشد (Boissiere, 2012: 51; Mores, 2013: 15-60). شبکه‌های حمل‌ونقل مناسب فرصت‌های درآمدی را بهبود می‌بخشد (Ellis, 2001: 234). بخش توسعه بین‌الملل، سرمایه فیزیکی را شامل زیرساخت‌های اساسی مانند جاده، کانال‌های آبرسانی، سرمایه‌های تولیدی مانند ابزارها و کالاهای تولیدی و سرمایه‌ای (مانند ادوات کشاورزی) که بخش عمده آن‌ها از طریق طرح‌های عمرانی به وجود می‌آید و نیاز معیشت است، تعریف می‌کند (DFID, 2001). در مطالعه‌ای دیگر سرمایه فیزیکی را شامل زیرساخت‌های بهداشتی- درمانی، اقتصادی- حمایتی، عمرانی و آموزشی- فرهنگی می‌دانستند که بیشتر به زیرساخت‌های تضمین سلامت و بهداشت مواد غذایی و اعضای خانوار شامل فراهم بودن زیرساخت‌های دسترسی به آب‌لوله‌کشی بهداشتی، دسترسی به حمام بهداشتی و دسترسی به خانه بهداشت و مراکز خدمات درمانی را شامل می‌شود (Renzaho and Mellor, 2010: 1-9).

سرمایه طبیعی: محیط‌های روستایی، به واسطه قرارگیری در موقعیت‌های جغرافیایی ویژه در عرصه قلمرو سرزمینی بیشترین ارتباط را با منابع طبیعی دارند. محیط به عنوان دارایی اصلی روستاییان برای زندگی و معاش

به شمار می‌آید و اغلب فعالیت‌های اقتصاد و معیشتی روستاییان به صورت مستقیم مرتبط با محیط و منابع محیطی است (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۷-۲۱۶). لذا دیگر از سرمایه‌های معیشت که در مناطق روستایی تحت تأثیر طرح‌های هادی قرار می‌گیرد سرمایه‌های طبیعی است سرمایه طبیعی شامل زمین، آب، کیفیت هوا و غیره است. اثرات طرح‌های عمرانی بر سرمایه طبیعی متفاوت می‌باشد و در بعضی موارد منجر به تغییرات کاربری اراضی شده و سیمای مناطق روستایی را دگرگون ساخته است (Shen, 2009: 125; Tahbaz, 2016: 943-961). همچنین در پاره‌ای از مناطق نیز منجر به کاهش امراض و آلودگی‌های محیطی شده است و با جمع‌آوری سیستم‌های دفع فاضلاب در مناطق روستایی اثرات مهمی در سلامت مناطق روستایی داشته است (Xu et al., 2012: 68-83; Tesfaye et al., 2011: 258-265).

سرمایه انسانی: این بخش شامل مهارت‌ها، دانش، توانایی، کار و سلامتی، که مردم را برای تعقیب استراتژی‌های معیشتی متفاوت و دستیابی به اهداف معیشتی‌شان قادر می‌سازد (Eakin & Tapia: 2008: 112-127). یکی از اهداف اصلی طرح‌های هادی بهبود استراتژی‌های معیشتی است و با فراهم نمودن گزینه‌های مختلف برای امرارمعاش روستاییان را قادر می‌سازد که با کسب مهارت و کارآموزی بتوانند فعالیتی در راستای میزان توانمندی خود بردارند و دست به انتخاب بزنند (Renzaho and Mellor, 2010: 1-9).

سرمایه مالی: یکی از جنبه‌ها مهم و تأثیرگذار بر پایداری معیشت روستاییان، بهبود وضعیت مالی آنان است، طرح‌های هادی با فراهم آوردن و ایجاد زیرساخت‌های اشتغال زوال معیشتی را کاهش می‌دهد (Wu et al., 2017: 361-375). طرح‌های عمرانی و هادی در مناطق روستایی موجب افزایش اشتغال در بخش غیرزراعی می‌شود. فعالیت‌هایی مانند رونق گردشگری، افزایش فعالیت‌های پیشین و پسین کشاورزی و غیره می‌تواند به معیشت پایدار کمک کند (Shen, 2009: 125). سرمایه مالی مربوط به کمک‌ها و حمایت‌های مالی مانند وجود بانک‌ها، مؤسسات اعتباری و صندوق‌های اعتباری خرد در منطقه و سازوکارهای دسترسی به وام و کمک‌های مالی را شامل نیز می‌شود که مناطق روستایی می‌تواند به بهره‌گیری از آن معیشت خود را بهبود ببخشند (Frayne and McCordic, 2015: 1-11).

سرمایه اجتماعی: اهمیت دارایی‌های اجتماعی برای دستیابی به معیشت پایدار روستایی بسیار اساسی و مفید است (غزانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۱-۲۳۴) زیرا بخش قابل توجهی از معیشت در محیط‌های روستایی، متأثر از وابستگی‌های اجتماعی، اتحاد اجتماعی، امنیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی و غیره است که به طور مستقیم و غیرمستقیم معیشت روستاییان را تحت تأثیر قرار می‌دهند (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵). سرمایه اجتماعی، دارایی است که طی آن افراد از طریق آن می‌توانند به منابع و دیگر عوامل دسترسی پیدا کنند و معیشت‌شان را بهبود ببخشند و موجب اعتماد متقابل به یکدیگر می‌شود (Salmani et al., 2010: 19-40). طرح‌های عمرانی با فراهم نمودن شبکه‌ها اجتماعی موجب انسجام و وابستگی به هم می‌شوند و منجر به تقویت سرمایه اجتماعی می‌شوند (Shen, 2009: 125).

طرح هادی

طرح هادی یا به عبارتی طرح جامع توسعه روستایی راهنمای مصوبی برای هدایت عملیات سازندگی و آبادانی در روستاها، با آگاهی از وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی آنهاست (Shahbazi, 2010: 42) که در آن، ضمن سازماندهی و اصلاح بافت موجود، میزان و مکان گسترش آبی و نحوه استفاده از زمین برای کاربری‌های مختلف از قبیل مسکونی، تجاری، کشاورزی، تأسیسات و تجهیزات و نیازمندی‌های عمومی روستایی را برحسب مورد، در قالب مصوبات طرح‌های سامان‌دهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی یا طرح‌های جامعه ناحیه‌ای تعیین می‌شود (Ghaffari et al., 2011: 1-22). طرح هادی روستایی به‌عنوان بخشی از برنامه‌های توسعه فیزیکی سکونتگاه‌های روستایی به‌منظور ساماندهی و اصلاح بافت موجود در روستاها می‌باشد (رحمانی فضلی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۹-۹۲). به طور کلی مبانی تعریف طرح هادی روستایی، طرح‌های روان‌بخشی است که با هدف بهسازی و اصلاح شبکه‌ی معابر روستایی تهیه و اجرا می‌شود، از این‌رو شرح خدمات طرح هادی روستایی متأثر از تجربه‌ی طرح روانبخشی با رویکردی کاملاً فیزیکی تهیه گردید (قنبری و محمدی، ۱۳۹۶: ۵۳-۳۷). امروزه طرح هادی روستایی مهم‌ترین ابزار مدیریت توسعه روستایی در ایران است که می‌تواند نقش بنیادی و زیربنایی در توسعه همه‌جانبه‌ی این مناطق داشته باشد (عزیزپور و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۱-۸۴). طرح هادی روستایی با شروع برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی فعالیت خود را به طور گسترده آغاز نمود (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰: ۹۳-۹۵). آنچه که در کشور ما به نام طرح هادی نام‌برده می‌شود، طرحی است که ضمن سازماندهی و اصلاح بافت موجود، میزان و مکان گسترش آن و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل مسکونی، تولیدی، تجاری و کشاورزی و تأسیسات و تجهیزات و نیازمندی‌های عمومی را برحسب مورد در قالب مصوبات طرح‌های سازماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی با طرح جامع ناحیه‌ای تعیین می‌نماید (بنیاد مسکن، ۱۳۹۰: ۹۳-۹۵). لذا نزدیک به سه دهه اخیر بیش از ۲۵ هزار طرح هادی مطالعه و بالغ بر ۲۰ هزار طرح به اجرا گذاشته شد و به عنوان یک متغیر بیرونی، بر ساختار روستاها اثر می‌گذارد، این ساختارها شامل ابعاد چهارگانه فیزیکی - کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی روستا است (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۵-۱۵۸). طرح هادی در بین تمامی طرح‌های عمرانی دارای اهمیت خاصی می‌باشد و از سه جنبه دارای اهمیت است. اولاً با توجه به زمان آغاز این طرح‌ها تهیه و اجرای آنها بیش از ۲۰ سال سابقه دارد. ثانیاً از آنجاکه طرح‌های هادی در مقیاس روستا تهیه می‌شود گستره مکانی آنها زیاد است و در تمامی نواحی روستایی کشور می‌توان نمونه‌هایی از آنها را یافت. ثالثاً طرح‌های هادی روستایی محلی‌ترین و موردی‌ترین طرح‌ها محسوب می‌شوند که به طور مستقیم با اجتماع روستایی ارتباط دارند (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۷۰). از این‌رو، با در نظر گرفتن اهمیت طرح‌های هادی از یک‌سو و ادامه روند طراحی و اجرای این طرح‌ها از سوی دیگر، بررسی و ارزیابی اثرات این طرح‌ها در ابعاد مختلف می‌تواند بسیار حساس و ضروری باشد زیرا چنین بررسی‌هایی از یک‌سو اطلاعات لازم برای مدیران را از طریق یک فرایند بازخوردی کارآمد فراهم می‌سازد تا آنها بتوانند روش‌های مناسب‌تر و بهتری را برای اجرای طرح‌های آبی انتخاب نمایند و از سوی دیگر، از طریق شناسایی ضعف‌ها و موانع اجرایی طرح می‌توانند به یافتن راه‌حل کمک نموده و در نتیجه اجرای طرح‌های آبی را

اثربخش‌تر و کارا تر نمایندند (Kelly et al., 2006: 280-292). از این‌رو، با در نظر گرفتن اهمیت طرح‌های هادی از یک‌سو و ادامه روند طراحی و اجرای این طرح‌ها از سوی دیگر، بررسی و ارزیابی اثرات این طرح‌ها در ابعاد مختلف می‌تواند بسیار حساس و ضروری باشد (HFIR, 2007: 214).

کیفیت زندگی

یکی از اهداف مهم هر نظام و ساختار اقتصادی سیاسی و اجتماعی در جهان، تأمین حداکثر رفاه اقتصادی و اجتماعی است (Fanni, 2010: 58). رشد و توسعه همواره در سایه حداقلی از کیفیت زندگی فراهم گردیده و همواره جست‌وجوی بهتر زیستن از مهم‌ترین انگیزه‌ها و نیازهای انسان بوده است (Kargat and savari, 2013: 97). رواج کاربرد مفهوم کیفیت زندگی در واقع کنشی است علیه توسعه یک‌بعدی اقتصادی در سطح ملی و توسعه صرفاً کالبدی است و به‌عنوان یک‌رشته جداگانه از دهه ۱۹۶۰ میلادی وارد مباحث علمی در اروپای غربی و شمال آمریکا شد (Pukeline, 2011: 147-156) و ریاحی و نوری، ۱۳۹۷: ۱۴۵-۱۵۸). واژه کیفیت زندگی سرچشمه روشنی ندارد کیفیت زندگی اگرچه جذابیت و معنی عام دارد، با این وجود یک تعریف پذیرفته عام ندارد. کیفیت زندگی یک فرد به حقایق عینی و خارجی زندگی‌اش و دریافت‌ها و ادراکات درونی و ذهنی او از این عوامل و نیز خودش وابسته است (Vedakhizi and rezaei, 2017; 232). کیفیت زندگی در هر جامعه و رفاه شخصی افراد را تعیین می‌کنند (Gao et al., 2018: 1-6). سازمان جهانی بهداشت کیفیت زندگی را شامل ادراک فرد از وضعیت‌های زندگی در رابطه با فرهنگ و ارزش‌ها زندگی و در رابطه با توقعات، اهداف و استانداردها و علایق آن‌ها می‌داند. در ابعاد گسترده‌تر، کیفی زندگی در پیوند با بهداشت روانی افراد، وضعیت روان، سطوح وابستگی‌های اجتماعی، اعتقادات شخصی و وابستگی‌های متفاوت محیطی است (رضایی و محمودی، ۱۳۹۸: ۱۶۶-۱۴۳). لذا کیفیت زندگی مفهومی چندسطحی و سیال بوده که بیان‌کننده شادی و بهزیستی افراد است و این مفهوم را بیان می‌کند که چگونه یک فرد جنبه‌های مختلف زندگی‌اش را بیان می‌کند (Theofilou, 2013: 150-162). به‌رغم اختلاف‌نظرهایی که در تعریف کیفیت زندگی وجود دارد اما توافقی در بین متخصصان به چشم می‌خورد که مبنای بیشتر آن‌ها کیفیت زندگی را مشتمل بر ابعاد مثبت و مفهومی چندبعدی می‌دانند آنچه که به‌طور مسلم مشخص است این است که تمامی مطالعات کیفیت زندگی تحت دو سرفصل - شاخص‌های عینی و ذهنی صورت می‌گیرد (Allen et al., 2002: 124). همچنین کیفیت زندگی را می‌توان در واحد یا سطوح مختلف تحلیل کرد مثلاً فردی، خانوادگی، ملی و بین‌المللی مورد سنجش قرارداد (Diener and Suh, 1997: 189-216; Diener and Lucas, 1999: 213-229; Easterlin, 2003: 76-83; Vemuri and Costanza, 2006: 119-133; Ganguly, 2011: 209-216). اما در یک جمع‌بندی کلی محققین ابعاد کیفیت زندگی شامل موارد کیفیت حمل‌ونقل، کیفیت زیرساخت‌ها، کیفیت اشتغال و درآمد، کیفیت محیطی، کیفیت زیست‌محیطی، آلودگی محیطی، کیفیت سلامت و امنیت، کیفیت تعامل و همبستگی، کیفیت آموزشی می‌دانند (Jokinen and Heiskanen, 2013: 131-141; Gao et al., 2018: 1-6; Thissen et al., 2010: 428-436; Trelle et al., 2012: 139-148).

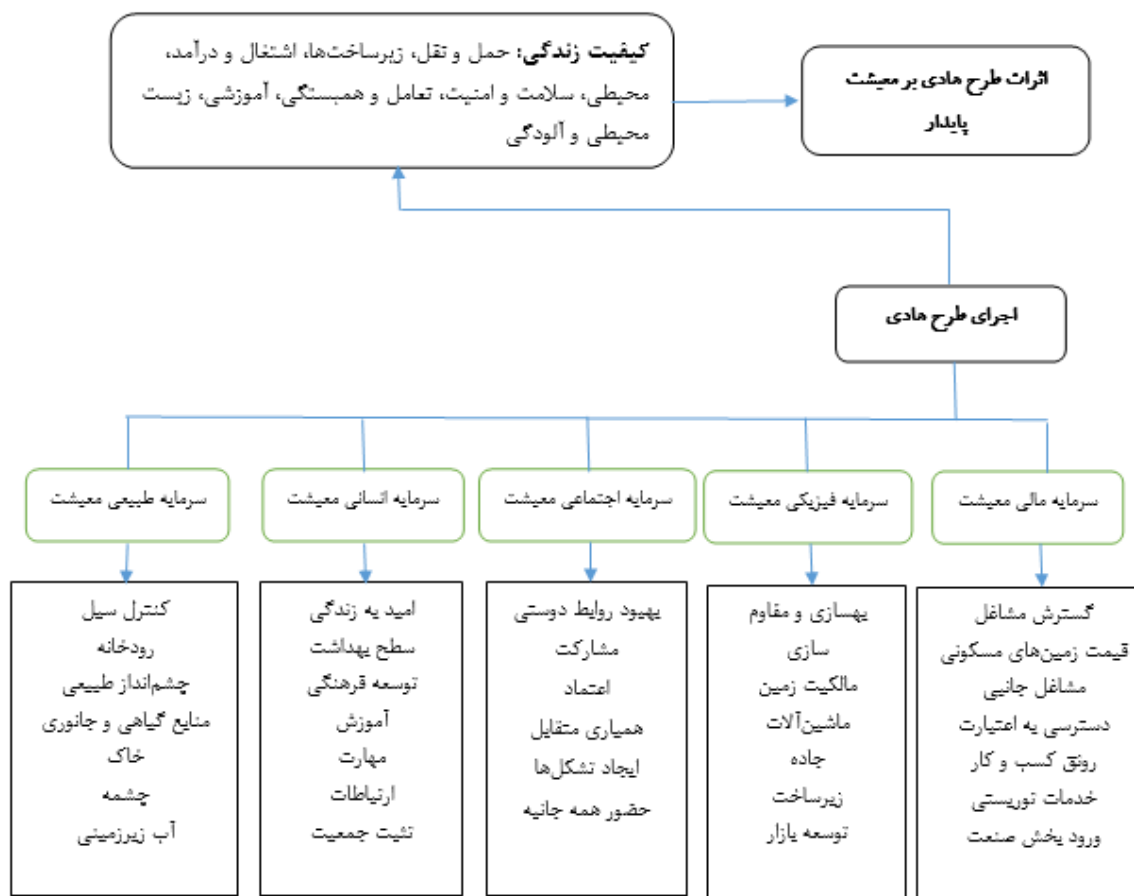
با توجه به اهمیت طرح‌های هادی روستایی و اثرات چندگانه آن‌ها در ابعاد مختلف زندگی روستاییان، و اثرات زیست‌محیطی زیادی دارد (Beneson, 2003: 112). تحقیقات متعددی در ایران پیرامون بررسی و ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی بر زندگی روستاییان صورت گرفته است که در جدول زیر خلاصه شده است (جدول ۱).

جدول ۱. بررسی نتایج تحقیقات انجام شده در زمینه آثار طرح‌های هادی بر مناطق روستایی

عنوان تحقیق	نویسنده	سال	نتایج
اثرات اقتصادی اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در همدان	وثوقی	۱۳۶۷	نارضایتی روستاییان به خاطر طولانی شدن انجام عملیات، انتخاب فصل نامناسب برای اجرا، عدم موقعیت در کنترل مهاجرت، رضایت پایین روستاییان از اجرای طرح.
بازتاب اقتصادی اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی	شارع پور	۱۳۷۲	عدم شناسایی نیازهای روستاییان توسط طرح هادی، طولانی شدن مدت اجرا، محدود بودن مشارکت مردمی و ناهماهنگی بین افراد فرادست در موقع اجرای طرح.
اثرات اقتصادی اجتماعی طرح‌های بهسازی در استان خراسان	رهنما	۱۳۷۴	بررسی آثار اجتماعی، اشتغال‌زایی، نقطه نظرات مردم و مسئولین و مشارکت روستاییان در زمینه اجرا.
ارزیابی اثرات طرح‌های هادی در استان اصفهان	موسوی قه‌دریخانی	۱۳۸۳	نقش ضعیف بهسازی در عرصه امکانات و عدم موفقیت در کنترل مهاجرت.
اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی در غرب گیلان	عظیمی و جمشیدی	۱۳۸۴	پیشرفت نسبی زندگی مردم و افزایش امیدواری به آن‌ها به سکونت در روستا.
اثر بخشی اجرای طرح‌های هادی روستایی در بخش زبرخان نیشابور	غیور مداح	۱۳۸۵	افزایش مشاغل خدماتی، افزایش قیمت اراضی و سنددار کردن املاک، عدم تثبیت جمعیت و مشارکت در فرایند اجرا و تهیه طرح
ارزیابی طرح‌های هادی	مرادی و همکاران	۱۳۸۸	هماهنگی بیشتر طرح هادی با طرح‌های فرادست، لزوم تقویت ارتباط بین بخش‌های دیگر طرح، رعایت و توجه مسائل زیست‌محیطی میراث فرهنگی.
ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	پژوهشکده سوانح طبیعی	۱۳۸۸	اثرات اجرای طرح‌های هادی را در بخش‌های کالبدی - فضایی، اثرات محیطی، اثرات اقتصادی را بررسی کرد.
شناسایی و تحلیل اثرات اجرای طرح هادی روستایی در مناطق روستایی	رضایی و شوکتی آقمانی	۱۳۹۲	اثرات طرح‌های هادی شامل بخش‌های کالبدی- زیرساختی، اجتماعی، بهداشتی، اقتصادی زیست‌محیطی بود.
اثرات طرح هادی بر تاب‌آوری کالبدی روستایی می‌شود.	ویسی و همکاران	۱۳۹۷	اجرای طرح‌های هادی موجب ارتقای سطح تاب‌آوری کالبدی روستایی می‌شود.
ارزیابی اثرات طرح هادی بر سلامت روستاییان	حیدری مکرر و همکاران	۱۳۹۸	کیفیت اجرای طرح‌ها در سطح اطمینان ۹۹ درصد با سلامت روستاییان دارای همبستگی است.
نقش مشارکت در چشم‌انداز توسعه پایدار طرح‌های شهری	Valencia et al	2010	بیان می‌کند جلب مشارکت مردمی در برنامه‌های عمرانی روستایی موجب بهبود اثرات بیشتر و رضایت آنان از طرح هادی می‌شود همچنین مشارکت آن‌ها موجب متعهد شدن بیشتر آن‌ها در اجرای این طرح می‌شود.

نقش مشارکت‌های مردمی در طرح‌های بهسازی	Stefano	2010	اهمیت مشارکت‌های مردمی در طرح‌ها موفقیت اجرایی طرح را بالا می‌برد.
چالش‌های مهم دستیابی به توسعه روستایی	Siegfried, and Budjurova	2011	وجود مشکلات مالی، آگاهی و شناخت پایین روستاییان در خصوص طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی و مهم‌ترین چالش توسعه کالبدی فیزیکی است.
موانع اجرای طرح‌های توسعه کالبدی- فیزیکی در چین	Long et al	2012	ضعف در سیاست‌گذاری دولتی، تقلید از بافت شهری و از بین رفتن بافت سنتی روستا، کمبود منابع مالی برای اجرای طرح و تأکید بیش از حد بر صنعتی‌سازی و شهرنشینی.
بررسی نقش اصلاحات زیرساختی- فیزیکی در دستیابی به توسعه متوازن	Shijie et al	2012	مهم‌ترین مشکلات اصلاحات زیرساختی فیزیکی، ضعف مدیریتی، نبود اعتبارات کافی، ایجاد مسائل زیست‌محیطی و آسیب رساندن به طبیعت، مشارکت پایین افراد محلی و آشنایی پایین دست‌اندرکاران با شرایط اجتماعی فرهنگی مناطق روستایی

به‌طور کلی مسئله معیشت پایدار، کاهش فقر و ایجاد سطح بالاتری از درآمد و اشتغال، از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین مسائل در مبحث توسعه روستایی محسوب می‌شود. در واقع، اگر هدف توسعه را به‌طور مشخص رهایی از چنگال فقر و کاهش سطح آن از طریق ایجاد اشتغال، برای تهیدستان شهری و روستایی، تأمین حداقل نیازهای اساسی قابل قبول برای همه، بالا بردن بهره‌وری، تعادل بیشتر بین حوزه‌های جغرافیایی و طبقات اجتماعی و اقتصادی، تمرکززدایی و مداخله مردم در تصمیم‌گیری و بهبود کیفیت محیط زندگی تعریف شود، مناطق روستایی یکی از کانون‌های مهم برای برآورده ساختن این اهداف خواهد بود و توسعه روستایی سهم بسیاری در دستیابی به اهداف کلی توسعه در سطح ملی خواهد داشت لذا یکی از طرح‌هایی که در مناطق روستایی با اهدافی شبیه به معیشت پایدار به اجرا گذاشته شده طرح‌های هادی هستند با اهدافی که دارد می‌تواند بر معیشت خانوارهای روستایی تأثیرگذار باشد. با مرور مطالعات قبلی می‌توان گفت که بیشتر پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه طرح‌های هادی به بررسی اثرات کالبدی طرح هادی پرداخته شده و به تأثیرات آن بر منابع معیشتی و کیفیت زندگی توجهی نداشته‌اند. در راستای کاهش این خلاء تحقیقاتی پژوهش حاضر با هدف کلی اثرات طرح هادی بر منابع معیشت در راستای بهبود کیفیت زندگی طراحی شد لذا چارچوب مفهومی تحقیق به صورت زیر ارائه می‌شود (شکل ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۳ روش تحقیق

این پژوهش از نظر ماهیت از نوع تحقیقات پیمایشی، براساس هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی، در گردآوری داده‌ها میدانی و براساس روش، از نوع علی-ارتباطی است. جامعه آماری شامل کلیه سرپرستان خانوارهای روستایی بود که در آن‌ها طرح هادی اجرا شده بود ($N=8550$). حجم نمونه با استفاده فرمول نمونه‌گیری کوکران و با وارد کردن انحراف معیار متغیر وابسته تحقیق به صورت زیر حجم نمونه محاسبه شد:

$$d = t \frac{s}{\sqrt{n}}$$

$$n = \frac{N(ts)^2}{Nd^2 + (ts)^2} \rightarrow n = \frac{8550(1.96.1/41)^2}{8550(0.2)^2 + (1.96.1/41)^2} = 186$$

حجم نمونه مقدار آن ۱۸۶ نفر محاسبه شده است. برای افزایش اعتبار یافته‌ها تعداد ۲۱۰ پرسشنامه بین اعضای جامعه آماری توزیع شد که در نهایت تعداد ۱۹۶ پرسشنامه توسط آن‌ها تکمیل گردید و عودت داده شد. روش نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود به طوری که در ابتدا بخش‌های مختلف به عنوان خوشه

در نظر گرفته می‌شد در مرحله بعد از بخش‌ها، دهستان و بعد روستاها برای مطالعه انتخاب می‌شدند. روش گردآوری داده‌ها به صورت میدانی بود و برای افراد فاقد بی‌سواد سؤالات پرسشنامه به صورت مصاحبه پرسیده می‌شد. همانطور که گفته شد ابزار کاربردی در این پژوهش برای گردآوری اطلاعات و داده‌ها پرسشنامه بود که دارای چند بخش می‌باشد. بخش اول ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای سرپرست خانوارهای روستایی، بخش دوم؛ اثرات طرح هادی بر منابع معیشت پایدار (طبیعی، فیزیکی، انسانی، مالی و اجتماعی) بود، بخش سوم پرسشنامه مربوط سنجش کیفیت زندگی در روستاهای مورد مطالعه بود که شاخص‌های کیفیت تعامل و همبستگی، حمل‌ونقل، زیرساخت‌ها، محیطی، زیست‌محیطی، آلودگی محیطی، سلامت و امنیت، آموزش، اشتغال و درآمد را می‌سنجید، مقیاس پرسشنامه در چارچوب طیف ۵ درجه‌ای لیکرت (۱- خیلی کم تا ۵- خیلی زیاد) تهیه و تنظیم شد. روایی پرسشنامه با استفاده از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای کارشناسان و اعضای هیات علمی رشته‌های ترویج و توسعه‌ی روستایی دست آمد. برای برآورد پایایی ابزار پژوهش از آزمون ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد (جدول ۲) با توجه به این که مقدار آلفای محاسبه شده بالاتر از ۰/۷ می‌باشد بنابراین، ابزار پژوهش از پایایی مناسبی برخوردار است.

به منظور تحلیل داده‌ها در دو بخش توصیفی و استنباطی از نرم‌افزار SPSS Win18 و EXCEL استفاده شد. بدین منظور در بخش آمار توصیفی از فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار در بخش آمار استنباطی از همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر بهره گرفته شد.

جدول ۲. مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده

متغیرها	تعداد گویه‌ها	مقدار آلفا
- کیفیت زندگی	۳۶	۰/۸۴
- سرمایه طبیعی معیشت	۱۱	۰/۸۲
- سرمایه فیزیکی معیشت	۱۳	۰/۷۸
- سرمایه انسانی معیشت	۱۳	۰/۸۵
- سرمایه مالی معیشت	۱۲	۰/۷۷
- سرمایه اجتماعی معیشت	۱۱	۰/۸۲

(۴) یافته‌های تحقیق

بررسی ویژگی‌های شخصی و حرفه‌ای روستاییان مورد مطالعه

نتایج نشان داد که میانگین سن کشاورزان مورد مطالعه ۴۴/۵۱ سال با انحراف معیار ۱۳/۵۶ بود که جوان‌ترین آن‌ها ۱۹ سال و مسن‌ترین آن‌ها ۷۳ سال داشت. میانگین درآمد سالیانه آن‌ها برحسب نتایج به دست آمده ۹/۶ میلیون تومان بود. میانگین استفاده از رسانه ارتباطی در بین کشاورزان مورد مطالعه ۴/۳۱ و با انحراف معیار ۲/۲۷ ساعت در روز می‌باشد. میانگین سابقه کار کشاورزی آن‌ها ۱۹/۱۴ سال با انحراف معیار

۱۳/۳۵ بود. ۳۵/۵۵ درصد از پاسخگویان نیز اذعان داشتند که به هنگام اجرای طرح هادی قسمتی از منازل مسکونی آن‌ها تخریب شده است.

بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی با تأکید بر معیشت پایدار در روستاهای مورد مطالعه

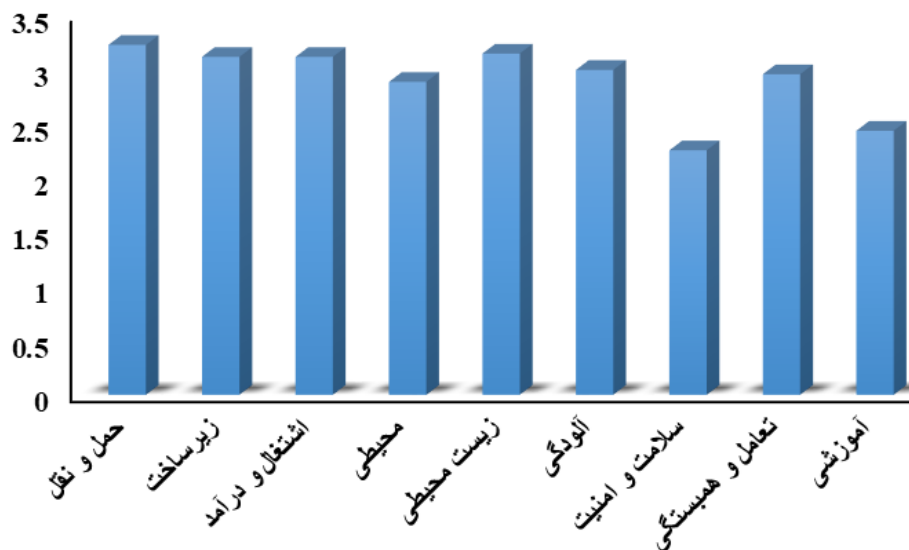
برای اولویت‌بندی شاخص‌های کیفیت محیط زندگی در بین افراد مطالعه شده از ضریب تغییرات بهره گرفته شد. که نتایج در جدول شماره ۳ ارائه شده است. نتایج بیانگر این است که از بین شاخص‌های تشکیل‌دهنده کیفیت زندگی، شاخص‌های کیفیت حمل‌ونقل و زیرساخت‌ها به ترتیب اولویت‌های بالاتری نسبت به دیگر شاخص‌های سازنده کیفیت زندگی در بین افراد مطالعه شده برخوردار است و شاخص‌های کیفیت آموزشی و تعامل و همبستگی به ترتیب از اولویت‌های پایین‌تری نسبت به دیگر شاخص‌های تشکیل‌دهنده کیفیت زندگی قرار دارد.

جدول ۳. وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در روستاهای مورد مطالعه

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	* شاخص‌ها
۱	۰/۱۶۳	۰/۵۳	۳/۲۴	- کیفیت حمل‌ونقل
۲	۰/۱۸۰	۰/۵۶	۳/۱۱	- کیفیت زیرساخت‌ها
۳	۰/۱۸۶	۰/۵۸	۳/۱۱	- کیفیت اشتغال و درآمد
۴	۰/۲۱۵	۰/۶۲	۲/۸۸	- کیفیت محیطی
۵	۰/۲۱۶	۰/۶۸	۳/۱۴	- کیفیت زیست‌محیطی
۶	۰/۲۱۷	۰/۶۵	۲/۹۹	- آلودگی محیطی
۷	۰/۲۳۵	۰/۵۳	۲/۲۵	- کیفیت سلامت و امنیت
۸	۰/۲۴۴	۰/۷۲	۲/۹۵	- کیفیت تعامل و همبستگی
۹	۰/۳۰۰	۰/۷۳	۲/۴۳	- کیفیت آموزشی
-	۰/۲۱۶	۰/۶۳	۲/۹۱	* کیفیت زندگی

*مقیاس از ۱- کاملاً مخالف تا ۵- کاملاً موافق

در شکل ۲ وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی با تأکید بر معیشت پایدار ارائه شده براساس آماره میانگین نیز ارائه شده است همانطور پیداست وضعیت شاخص حمل‌ونقل نسبت به سایر شاخص‌ها در وضعیت بهتری برخوردار است.

شکل ۲. وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی

بررسی اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی در مناطق روستایی مورد مطالعه

در بررسی اولویت‌بندی اثرات طرح هادی بر گویه‌های سرمایه‌طبیعی معیشت براساس آماره ضریب تغییرات، نتایج نشان داد که بیشترین تأثیر را در این بخش بر کنترل سیل و صوانح طبیعی داشته است و این در حالی است که نسبت به موارد چشمه‌ها و حاصلخیزی خاک تأثیرات چندانی نداشته است (جدول ۴).

جدول ۴. بررسی میزان تأثیرات طرح هادی بر سرمایه طبیعی معیشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۲۹۴	۱/۰۹	۳/۷۰	- کنترل سیل
۲	۰/۳۳۲	۱/۰۸	۳/۲۵	- کنترل صوانح طبیعی
۳	۰/۳۳۵	۱/۱۱	۳/۳۱	- رودخانه‌ها
۴	۰/۳۴۰	۱/۱۴	۳/۳۵	- چشم‌اندازهای طبیعی
۵	۰/۳۴۶	۱/۱۵	۳/۳۲	- منابع گیاهی و جانوری
۶	۰/۳۴۸	۱/۱۴	۳/۲۷	- منابع طبیعی
۷	۰/۳۶۳	۱/۱۸	۳/۲۵	- آب‌های زیرزمینی
۸	۰/۳۶۴	۱/۱۸	۳/۲۴	- کاربری اراضی
۹	۰/۳۷۲	۱/۲۱	۳/۲۵	- فرسایش خاک
۱۰	۰/۳۹۶	۱/۲۹	۳/۲۵	- حاصلخیزی خاک
۱۱	۰/۴۲۵	۱/۲۵	۲/۹۴	- چشمه‌ها
میانگین: ۳/۲۹ انحراف معیار: ۱/۶۵				

* مقیاس: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- زیاد ۶- خیلی زیاد

همچنین به منظور بررسی اثرات طرح هادی بر سرمایه فیزیکی معیشت پایدار براساس آماره ضریب تغییرات در جدول ۵ می‌توان گفت که بیشترین تأثیر در این زمینه مربوط به بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن و تغییر اندازه مسکن بوده است این در حالی است که در موارد توسعه بازارهای جدید و دسترسی به بازارهای متنوع کمترین تأثیر را نسبت به سایر موارد داشته است.

جدول ۵. بررسی میزان تأثیرات طرح هادی بر سرمایه فیزیکی معیشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۳۲۲	۱/۱۲	۳/۴۷	- بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن
۱	۰/۳۳۲	۱/۰۸	۳/۲۵	- تغییر اندازه مسکن
۲	۰/۳۴۷	۱/۱۴	۳/۲۸	- مالکیت زمین مسکونی
۳	۰/۳۵۱	۱/۱۴	۳/۲۴	- دسترسی به ماشین‌آلات مناسب
۴	۰/۳۵۲	۱/۱۴	۳/۲۳	- توسعه بافت فیزیکی
۵	۰/۳۵۶	۱/۱۱	۳/۱۱	- احداث جاده‌های آسفالت‌ه در روستا
۶	۰/۳۵۸	۱/۱۲	۳/۱۲	- توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل
۷	۰/۳۶۱	۱/۱۵	۳/۱۸	- دسترسی به وسایل نقلیه
۸	۰/۴۰۱	۱/۱۸	۲/۹۴	- رونق ساخت‌وساز
۹	۰/۴۰۳	۱/۱۹	۲/۹۵	- گسترش فضای تفریحی
۱۰	۰/۴۰۹	۱/۲۲	۲/۹۸	- گسترش گردشگری
۱۱	۰/۴۲۱	۱/۳۶	۳/۲۳	- دسترسی به بازارهای متنوع
۱۲	۰/۴۲۲	۱/۲۶	۲/۹۸	- توسعه بازارهای جدید
میانگین: ۳/۳۶ انحراف معیار: ۱/۱۸				

* مقیاس: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- زیاد ۶- خیلی زیاد

در بررسی اثرات طرح بر سرمایه انسانی معیشت نیز نتایج نشان داد که بیشترین تأثیر طرح هادی بر این بخش در زمینه بهبود سطح بهداشت و کاهش امراض و بیماری‌ها بوده است همچنین نتایج جدول ۶ حاکی از آن است که تغییرات فرهنگی و تثبیت جمعیت کمترین اثر را از طرح هادی پذیرفته‌اند.

جدول ۶. بررسی میزان تأثیرات طرح هادی بر سرمایه‌های انسانی معیشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۲۴۵	۰/۹۸۵	۴/۰۱	- بهبود سطح بهداشت
۲	۰/۲۹۲	۱/۱۰	۳/۷۶	- کاهش امراض و بیماری‌ها
۳	۰/۳۰۰	۱/۲۴	۴/۱۳	- امید به زندگی
۴	۰/۳۰۸	۱/۱۲	۳/۶۳	- برقراری عدالت در امکانات
۵	۰/۳۴۲	۱/۱۱	۳/۲۴	- علاقه به روستانشینی
۶	۰/۳۴۷	۱/۱۳	۳/۲۵	- فرهنگ مشارکت
۷	۰/۳۵۰	۱/۱۷	۳/۳۴	- کیفیت زندگی
۸	۰/۳۷۲	۱/۲۱	۳/۲۵	- ورود تکنولوژی
۹	۰/۳۷۵	۱/۱۷	۳/۱۲	- سطح آموزش
۱۰	۰/۳۷۹	۱/۲۳	۳/۲۴	- بهبود سطح آگاهی
۱۱	۰/۳۸۸	۱/۴۱	۳/۶۳	- بهبود ارتباطات
۱۲	۰/۴۰۴	۱/۳۱	۳/۲۴	- تثبیت جمعیت
۱۳	۰/۴۱۳	۱/۴۱	۳/۴۱	- تغییرات فرهنگی
میانگین: ۳/۴۸ انحراف معیار: ۱/۲۰				

* مقیاس: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- زیاد ۶- خیلی زیاد

نتایج ضریب تغییرات در بررسی اثرات طرح هادی بر سرمایه مالی معیشت نتایج نشان داد که بیشترین تأثیر طرح هادی در این زمینه مربوط به مشاغل خدماتی و افزایش قیمت اراضی بوده است این در حالی است که کمترین تأثیر در این زمینه مربوط به ورود بخش صنعت و خدمات توریستی است (جدول ۷).

جدول ۷. بررسی میزان تأثیرات طرح هادی بر سرمایه‌های مالی معیشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۲۷۰	۰/۹۸۱	۳/۶۲	- گسترش مشاغل خدماتی
۲	۰/۲۷۸	۰/۹۶۸	۳/۴۷	- افزایش قیمت اراضی
۳	۰/۲۷۹	۰/۹۹۱	۳/۵۴	- جمع‌آوری زباله جهت بازیافت
۴	۰/۳۲۵	۱/۱۳	۳/۴۷	- افزایش سرمایه‌گذاری در روستا
۵	۰/۳۱۱	۱/۱۴	۳/۶۶	- مشاغل جانبی
۶	۰/۳۱۶	۱/۱۵	۳/۶۳	- دسترسی به اعتبارات
۷	۰/۳۱۸	۱/۱۱	۳/۴۸	- جلب حمایت‌های دولتی
۸	۰/۳۲۸	۱/۱۲	۳/۴۱	- گسترش فعالیت‌های تولیدی
۹	۰/۳۲۹	۱/۱۸	۳/۵۸	- کارآفرینی
۱۰	۰/۳۳۱	۱/۰۸	۳/۲۶	- رونق کسب‌وکار کشاورزی
۱۱	۰/۳۴۴	۱/۱۲	۳/۲۵	- خدمات توریستی
۱۲	۰/۳۵۶	۱/۱۷	۳/۲۸	- ورود بخش صنعت
میانگین: ۳/۴۹ انحراف معیار: ۱/۱۰				

* مقیاس: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- زیاد ۶- خیلی زیاد

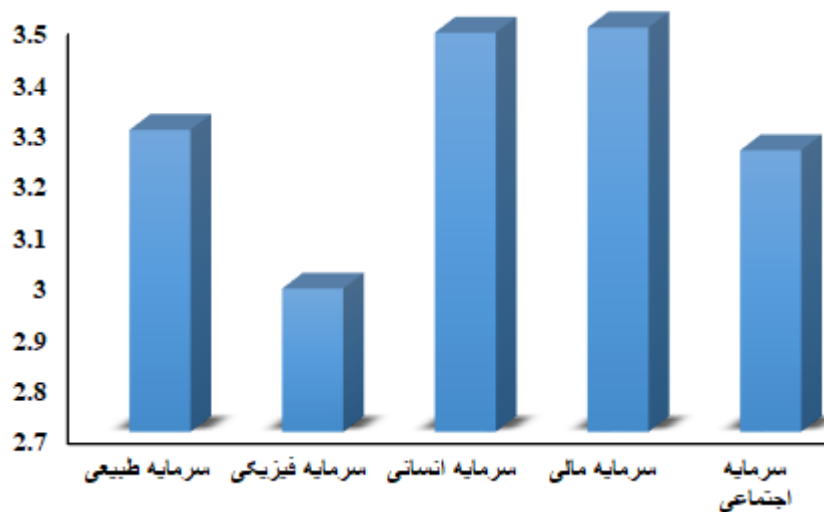
در بررسی اثرات طرح هادی بر سرمایه اجتماعی معیشت پایدار در مناطق روستایی مطالعه شده براساس آماره ضریب تغییرات در جدول ۸ می‌توان گفت که بیشترین تأثیر در این زمینه مربوط به تعهد مردم به حفاظت از طرح اجراشده و بهبود روابط دوستی بین مردم بوده است و این در حالی است که کمترین تأثیر در این زمینه مربوط به حضور مردم در تصمیم‌گیرها و برنامه‌ریزی دولت و مشارکت مردم در امور عمرانی در روستا بوده است.

جدول ۸. بررسی میزان تأثیرات طرح هادی بر سرمایه‌های اجتماعی معیشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۳۴۸	۱/۱۷	۳/۳۶	- تعهد مردم به حفاظت از طرح اجراشده
۲	۰/۳۴۱	۱/۱۱	۳/۲۵	- بهبود روابط دوستی بین مردم
۳	۰/۳۲۷	۱/۱۲	۳/۴۲	- مشارکت مردم با سازمان‌های دولتی
۴	۰/۳۹۷	۱/۲۴	۳/۱۲	- اعتماد مردم به سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی
۵	۰/۳۶۰	۱/۱۷	۳/۲۵	- افزایش تمایل به کمک و همیاری متقابل
۶	۰/۳۲۳	۱/۰۱	۳/۱۲	- مشارکت و همکاری بین مردم
۷	۰/۳۱۴	۱/۰۶	۳/۳۷	- اعتماد مردم به یکدیگر
۸	۰/۳۲۶	۱/۰۹	۳/۳۴	- ایجاد تشکل‌های مردمی مانند تعاونی و غیره
۹	۰/۳۳۶	۱/۱۳	۳/۳۶	- مشارکت مردم با سازمان‌های مردم‌نهاد
۱۰	۰/۳۵۸	۱/۱۲	۳/۱۲	- مشارکت مردم در امور عمرانی در روستا
۱۱	۰/۳۶۸	۱/۱۵	۳/۱۲	- حضور مردم در تصمیم‌گیرها و برنامه‌ریزی دولت
میانگین: ۳/۲۵ انحراف معیار: ۱/۱۳				

* مقیاس: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- زیاد ۶- خیلی زیاد

به منظور بررسی اثرات طرح هادی بر سرمایه‌های معیشت پایدار براساس شاخص میانگین که در شکل شماره ۳ آورده شده است. نتایج بیانگر آن است که طرح هادی در بخش سرمایه مالی معیشت پایدار بیشترین تأثیر را داشته است و بر بخش سرمایه فیزیکی کمترین تأثیر را داشته است.

شکل ۳. بررسی اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی

بررسی روابط بین تأثیرات اجرای طرح هادی بر منابع معیشتی با کیفیت زندگی به منظور بررسی رابطه بین تأثیرات اجرای طرح هادی بر منابع معیشتی با کیفیت زندگی در نواحی روستایی مطالعه شده از همبستگی پیرسون استفاده شد. نتایج این بخش در جدول ۹ ارائه شده است.

جدول ۹. بررسی روابط بین تأثیرات اجرای طرح هادی بر منابع معیشتی با کیفیت زندگی

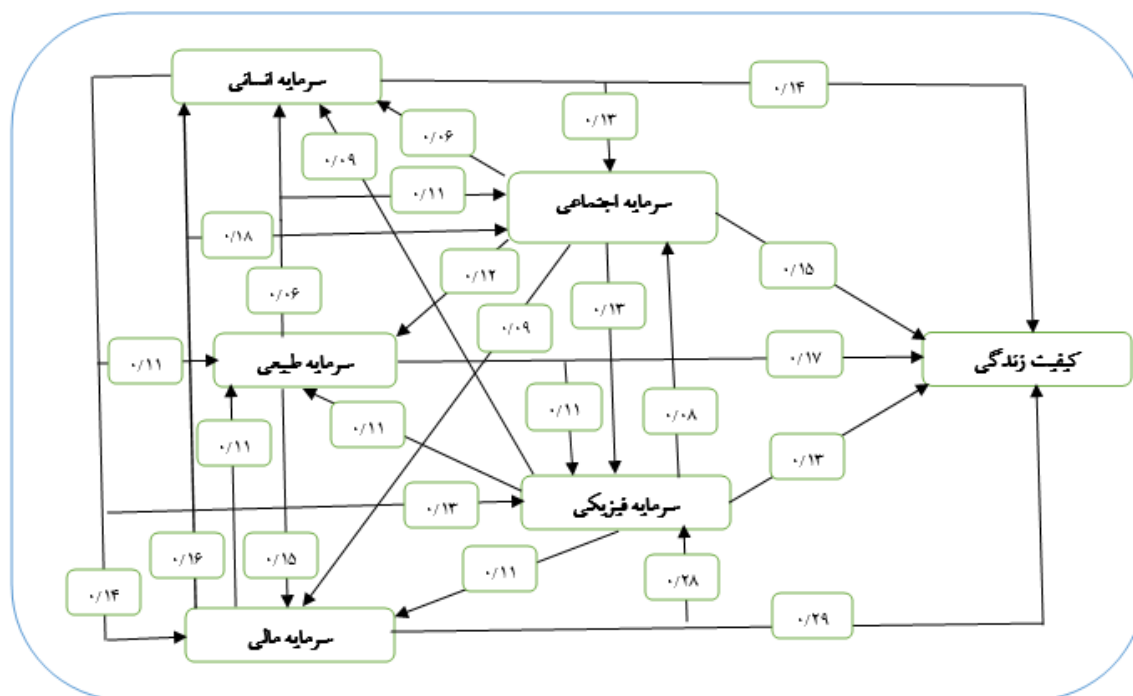
کیفیت زندگی		متغیرهای مستقل
Sig	r	
۰/۰۰۱	۰/۵۲۵**	- اثرات طرح هادی منابع مالی
۰/۰۰۲	۰/۶۸۲**	- اثرات طرح هادی بر سرمایه اجتماعی
۰/۰۰۱	۰/۶۲۱**	- اثرات طرح هادی بر سرمایه انسانی
۰/۰۰۰	۰/۵۶۲**	- اثرات طرح هادی بر سرمایه فیزیکی
۰/۰۰۰	۰/۶۷۴**	- اثرات طرح هادی بر سرمایه طبیعی

** معنی‌داری در سطح ۱ درصد و * معنی‌داری در سطح ۵ درصد

نتایج ارائه شده در جدول شماره ۹ حاکی از آن است که بین اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی (مالی، سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، فیزیکی و طبیعی) با سطح کیفیت زندگی رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. بدین معنی هر چه میزان اثرات مثبت طرح هادی بر منابع معیشتی بیشتر باشد سطح کیفیت زندگی در نواحی روستایی بهبود می‌یابد.

تأثیر اجرای طرح هادی روستایی بر کیفیت زندگی

به منظور تعیین اثرات طرح هادی در معیشت باکیفیت زندگی، از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش توأم استفاده شد. رگرسیون چندگانه توأم روشی است که در آن کلیه متغیرهای مستقل همزمان وارد تحلیل می‌شوند و اثرات کلیه متغیرهای مستقل بر روی متغیر وابسته همزمان بررسی می‌گردد. نتایج نشان داد شاخص‌های اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی به‌عنوان متغیر مستقل ۰/۶۸ از تغییرات مربوط به متغیر کیفیت زندگی را تبیین می‌کنند. اما به منظور بررسی اثرات غیرمستقیم روابط بین متغیرهای تحقیق از تحلیل مسیر استفاده شد. تحلیل مسیر علاوه بر اثرات مستقیم، امکان شناسایی تأثیرات غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر وابسته را نشان می‌دهد. بر این اساس جهت شناسایی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل پژوهش که شامل سرمایه مالی، انسانی، اجتماعی، فیزیکی و طبیعی بودند بر کیفیت زندگی از تحلیل مسیر استفاده شد نتایج آن در شکل شماره ۴ ارائه گردید.

شکل ۴. مدل تحلیل مسیر اثرات اجرای طرح هادی بر معیشت

نتایج اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر بعد کیفیت زندگی در جدول ۱۰ ارائه شده است. براساس نتایج می‌توان گفت از میان متغیرهای مستقل، متغیر منابع مالی معیشت با ۰/۶۴۶۱ بیشترین تأثیر را در کیفیت زندگی داشته است و کمترین تأثیر با مقدار ۰/۵۳۵۱ مربوط به متغیر سرمایه اجتماعی است.

جدول ۱۰. تحلیل اثرات کلی طرح هادی بر کیفیت زندگی روستاییان

شاخص	اثرات مستقیم	اثرات غیرمستقیم	اثرات کل
اثر طرح هادی بر منابع مالی معیشت باکیفیت زندگی	۰/۲۹	۰/۳۵۶۱	۰/۶۴۶۱
اثر طرح هادی بر منابع طبیعی معیشت باکیفیت زندگی	۰/۱۷	۰/۴۱۵۲	۰/۵۸۵۲
اثر طرح هادی بر سرمایه اجتماعی معیشت باکیفیت زندگی	۰/۱۵	۰/۳۸۵۱	۰/۵۳۵۱
اثر طرح هادی بر منابع انسانی معیشت باکیفیت زندگی	۰/۱۴	۰/۴۳۲۵	۰/۵۷۲۵
اثر طرح هادی بر منابع فیزیکی معیشت باکیفیت زندگی	۰/۱۳	۰/۴۶۲۵	۰/۵۹۲۵

(۵) نتیجه‌گیری

مهیا نمودن عناصر مناسب و تأمین تسهیلات لازم زندگی مناسب با شرایط زمان از عوامل اصلی ماندگاری مجتمع‌های زیستی به‌ویژه در مناطق روستایی می‌باشد. با توجه به اینکه نابرابری‌های توسعه و دسترسی به امکانات و خدمات زندگی بین شهر و روستا یکی از عوامل شناخته‌شده در مقوله مهاجرت محسوب می‌شود تلاش برای کاهش این نابرابری‌ها از جمله اهداف برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور پس از انقلاب اسلامی بوده است در همین ارتباط در جریان دو دهه گذشته تلاش‌های قابل ملاحظه‌ای برای توسعه و عمران روستاها صورت گرفته است تا به‌نوعی شدت نابرابری‌های بین نقاط شهری و روستایی کاهش یابد. طرح هادی روستا از جمله طرح‌های عمران روستایی است که می‌تواند نقش بنیادی و زیربنایی در توسعه پایدار همه‌جانبه مناطق روستایی داشته باشد و از جمله اقدامات مهمی که می‌تواند به تقویت و پایداری آثار این‌گونه طرح‌ها کمک شایانی نماید نظارت و ارزشیابی آن‌هاست. مطالعات مختلف نیز به این امر مهم پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که این طرح‌ها در بعضی از مناطق روستایی نتیجه عکس داده و موجب نارضایتی روستاییان را فراهم نموده است بنابراین، در هر منطقه شایسته است این اثرات بررسی شود تا دیدگاهی جامع در این طرح‌ها براساس مستندات به وجود آید و در آینده بتوان از این اطلاعات در جهت مدیریت هر چه بهتر طرح‌های هادی در مناطق روستایی استفاده نمود. بنابراین، این پژوهش باهدف کلی نقش طرح هادی بر منابع معیشت در خانوارهای روستایی و تأثیر آن بر کیفیت زندگی در شهرستان دیواندره انجام شد. نتایج تحقیق نشان داد که به‌طورکلی وضعیت کیفیت زندگی در روستاهای مطالعه شده در وضعیت نسبتاً مناسبی قرار دارد. و بعد شاخص‌های کیفیت حمل‌ونقل و زیرساخت‌ها به ترتیب اولویت‌های بالاتری نسبت به دیگر شاخص‌های سازنده کیفیت زندگی دارند این در حالی است که در شاخص‌های کیفیت آموزشی و تعامل و همبستگی از وضعیت مناسبی برخوردار نیستند. همچنین در بررسی اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی خانوارهای روستایی شهرستان دیواندره نتایج نشان داد که طرح هادی در بخش سرمایه مالی معیشت پایدار بیشترین تأثیر و در بخش سرمایه فیزیکی کمترین تأثیر را داشته است. در تحلیل این یافته براساس مشاهدات نگارنده می‌توان گفت که طرح‌های در مناطق روستایی زمینه فراهم آوردن اشتغال مکمل (پسین و پیشین) در بخش کشاورزی و فعالیت‌های غیرزراعی را به وجود آورده است همچنین با فراهم آوردن امکانات حمل‌ونقل زمینه مهاجرت فصلی در شهرهای اطراف را به وجود آورده است. از طرفی دیگر با فراهم شدن ارتباطات گسترده با بخش صنعت و

مناطق شهری بسیاری از ارزش‌های مناطق روستایی تنزل پیدا کرده است و موجب شده سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی به نسبت قبل کاهش پیدا کند. نتایج بررسی رابطه بین اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی باکیفیت زندگی نتایج نشان داد که رابطه مثبت و معنی‌داری در این بخش وجود دارد این نتایج گویای این است که هر چه اثرات مثبت طرح هادی بر منابع معیشتی (مالی، سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، فیزیکی و طبیعی) بیشتر باشد سطح کیفیت زندگی در مناطق روستایی بالاتر می‌رود. بنابراین این نتیجه می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی در مکان روستایی که همواره مورد توجه برنامه‌ریزان روستایی بوده و از اهداف سیاست‌های عمومی هر جامعه است کمک شایانی نماید. همچنین نتایج تحلیل مسیر در بررسی تأثیرات طرح هادی بر منابع معیشتی باکیفیت زندگی نشان داد که اثرات طرح هادی بر منابع معیشتی (مالی، سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، فیزیکی و طبیعی) قادرند ۶۸ درصد از واریانس تغییرات متغیر وابسته تحقیق یعنی کیفیت زندگی را تبیین نمایند و منابع مالی معیشت با بیشترین تأثیر را در کیفیت زندگی داشته است و کمترین تأثیر مربوط به متغیر سرمایه اجتماعی است. نتایج این بخش با مطالعات (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۵: حیدری مکرر و همکاران، ۱۳۹۸: ویسی و همکاران، ۱۳۹۷: رضایی و شوکتی آملی، ۱۳۹۳) مطابقت دارد. در این راستا به مسئولان اجرایی این طرح (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی) پیشنهاد می‌شود قبل از اجرای طرح به مسایل زیربنایی در روستا مانند بررسی نیازها و اولویت‌های مشکلات روستاییان مانند شبکه دفع فاضلاب‌ها و پساب خانگی و جمع‌آوری زباله‌های داخل روستا که از مشکلات بزرگ روستاها می‌باشد توجه جدی شود که این وضعیت خود باعث بیماری‌های بهداشتی زیادی در روستاییان شده است و اکثریت روستاییان به این وضع در روستا معترض‌اند و از این مشکل رنج می‌برند. بنابراین باید به این وضعیت توجه جدی شود زیرا تا زمانی که این مشکلات برطرف نگردد روستاییان نه تنها از طرح‌های هادی و توسعه روستایی رضایتمندی نخواهند داشت بلکه نسبت به این برنامه‌ها و سایر برنامه‌هایی که از طرف دولت برای آن‌ها تدارک دیده می‌شود بدبین خواهند بود. در این راستا براساس نتایج تحقیق پیشنهاداتی به صورت زیر ارائه می‌شود.

- با توجه به این‌که شاخص منابع مالی بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی دارد در این زمینه پیشنهاد می‌شود با در نظر گرفتن اصول برنامه‌ریزی روستایی (مانند دو مفهوم آستانه و محدوده) روستاهای مرکزی را شناسایی کنند و با ورود بخش صنعت و صنایع روستایی را در این روستاها فراهم نموده تا معیشت پایدار روستاییان به خطر نیفتد.
- با توجه به پایین بودن شاخص اشتغال کیفیت زندگی در مناطق روستایی مطالعه شده پیشنهاد می‌شود با ارائه خدمات جانبی به روستا جهت اشتغالزایی و رونق کسب‌وکارهای کشاورزی زمینه بهبود وضعیت اشتغال را فراهم کنند.
- با توجه گردشگر پذیر بودن بعضی از مناطق روستایی پیشنهاد می‌شود با آگاهی و اطلاع‌رسانی در مورد روستاهای هدف زمینه توسعه اقتصادی در این مناطق را فراهم کنند.

۶ منابع

- آسایش، حسین. (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی روستایی ایران. چاپ هفتم، دانشگاه پیام نور، تهران، صص ۵۶.
- برزو، غلامرضا. شاه‌حسینی، ایوب. عباسی‌زاده قنواتی، محمد صادق. ولی‌زاده، اقدس. باقرنسب، محمد. بهرامی، مجید. عبدالملکی، سارا. زرافشانی، کیومرث. (۱۳۸۹). ارزشیابی کیفی طرح هادی در روستای کرناچی شهرستان کرمانشاه کاربرد نظریه بنایی. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، شماره ۳، صص ۱۶۹-۱۵۳.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۹۰). راهنمای مطالعات کاربری زمین روستایی. معاونت عمران روستایی، دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرح‌ها. انتشارات نشر شریف. تهران. صص ۹۳-۹۵.
- پژوهشکده سوانح طبیعی. (۱۳۸۸). ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- چراغی، طیبه. پورسعید، علیرضا. اشراقی سامانی، رویا. آرایش، محمدباقر. واحدی، مرجان. (۱۳۹۹). تحلیل پایداری معیشت و شیوه سکنی‌گزینی عشایر در شهرستان ایلام. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۹ (۳۲): ۸۹-۱۰۴.
- حیدری‌مکرر، حمید. نسیمی، حمیدرضا. رمضان‌پور. زهره. (۱۳۹۸). ارزیابی اثرات طرح‌های هادی بر سلامت روان روستاییان (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان داراب). نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال نوزدهم، شماره ۵۵، صص ۱۹۳.
- رحمانی‌فضلی، عبدالرضا. قراگوزلو، هادی. جواهر، علیرضا. عیسی‌لو، علی‌اصغر. (۱۳۹۶). تحلیل و ارزشیابی اثرات طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: چهل‌چای، استان گلستان). فصلنامه مسکن و محیط روستا. شماره ۱۵۹، صص ۷۹-۹۲.
- رضایی، روح‌اله؛ شوکتی‌آمقانی، محمد. (۱۳۹۲). شناسایی و تحلیل اثرات اجرای طرح هادی روستایی در مناطق روستایی شهرستان اسکو (مطالعه موردی: روستای سرین‌دیزج)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۴، صص ۸۴-۷۵.
- رضایی، مهدی. محمودی، فاطمه. (۱۳۹۸). بازسازی معنای کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار در کردستان: یک مطالعه کیفی. جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۷۳، صص ۱۴۳-۱۶۶.
- رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه‌روستایی در ایران. انتشارات قومس، چاپ دوم، تهران.
- رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه‌روستایی در ایران. انتشارات قومس، چاپ دوم، تهران.
- رهنما، محمدرحیم. (۱۳۷۴). سلسله‌مراتب مرکزیت و توسعه‌روستایی. مجله جهاد، شماره ۱۶۷.
- ریاحی، وحید. سالمی‌زاده، شیما. کرمی‌نسب، صدیقه. حاتمی، فاطمه. (۱۳۹۶). ارزیابی آثار کالبدی اجرای طرح هادی روستایی از دیدگاه روستاییان مطالعه موردی: دهستان کرخه. فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۴۶، صص ۱۳۳-۱۴۶.
- ریاحی، وحید. نوری، آذر. (۱۳۹۷). تحلیل اثرات امنیت اجتماعی در کیفیت زندگی خانوارهای روستایی خرمدره. فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال یازدهم، شماره اول، ۱۴۵-۱۵۸.

- سجاسی‌قیداری، حمداله. صادقلو، طاهره. شکوری فرد، اسماعیل. (۱۳۹۵). سنجش سطح دارای‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۵، شماره ۱، صص ۱۹۷-۲۱۶.
- سعیدی، عباس. (۱۳۷۹). مبانی جغرافیای روستایی. انتشارات سمت، چاپ دوم، تهران.
- سواری، مسلم. شیری، نعمت‌اله. شعبانعلی‌فمی، حسین. (۱۳۹۲). تحلیل عوامل مرتبط با رضایتمندی روستاییان از طرح هادی: مطالعه موردی روستای قراگل شهرستان دیواندره، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۲، صص ۶۷-۸۳.
- شارع پور، محمود. (۱۳۷۰). بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های بهسازی در روستاهای استان آذربایجان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، استاد راهنما دکتر مصطفی ازکیا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- عزیزپور، فرهاد. خلیلی، احمد. محسن زاده، آرمین. حسینی حاصل، صدیقه. (۱۳۹۰). تحلیل و ارزیابی اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی کشور. فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۵، صص ۷۱-۸۴.
- عظیمی، نورالدین. جمشیدیان مجاور، مجید. (۱۳۸۴). بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی: مطالعه موردی غرب گیلان. نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، صص ۳۴-۲۵.
- عنابستانی، علی اکبر. سجاسی‌قیداری، حمدالله. جعفری، فهیمه. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر اجرای طرح هادی روستایی بر کیفیت عینی زندگی روستاییان شهرستان فریمان. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال شانزدهم، شماره ۴۳، صص ۸۱-۱۰۵.
- غزالی، عزت‌اله. بیژنی، مسعود. چیدری، محمد. (۱۳۹۷). تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی در رونق گردشگری طبیعی روستاهای هدف استان مازندران. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷ (۲۶): ۲۱۱-۲۳۴.
- غیور مداح، منصوره. (۱۳۸۵). ارزیابی اثربخشی طرح هادی بر توسعه روستایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- قنبری، سیروس. محمدی، حسن. (۱۳۹۶). بررسی میزان رضایتمندی جوامع روستایی از مکان‌یابی کاربری‌ها در طرح هادی روستایی مطالعه موردی: روستاهای نمونه دهستان خانمیرزا. شهرستان لردگان. فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۴۷، صص ۳۷-۵۰.
- مرادی، محمود. ابطحینیا، آمنه. شاهی‌سوندی، زهرا. (۱۳۸۸). بررسی اثرات اجرای طرح‌های هادی در توسعه کالبدی روستاها (مطالعه موردی: روستای حاجی‌آباد، بخش مرکزی شهرستان بیرجند). مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی مسکن و توسعه کالبدی روستا، زاهدان، ۸ و ۹ مهرماه ۱۳۸۸، صص ۶۲-۵۴.
- موسوی‌قهدیرخانی، مهدی. (۱۳۸۳). ارزشیابی اثرات اجتماعی طرح‌های بهسازی روستایی استان اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- مولایی‌هشجین، نصراله. (۱۳۸۶). تحلیل پیرامون اهداف، ضرورت‌ها و فرایند تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی با تأکید بر استان گیلان. فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، شماره ۴، سال ۲، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- وثوقی، منصور. (۱۳۶۷). گزارش بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح بهسازی در استان همدان. تهران وزارت جهاد کشاورزی.

- ویسی، فرزاد، قربانی، محمدصدیق، اسدی، سیوان. (۱۳۹۷). بررسی اثرات اجرای طرح هادی بر تاب‌آوری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مریوان). فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۶۴، صص ۱۳.

- Adger, W.N. (2010). **Climate change, human well-being and insecurity**. *New Political Economy*, 15(2), 275-292.
- Allen, J., Voget, R. & Cordes, S. (2002). **Quality of Life in Rural Nebraska: Trends and Changes**, Institute of Agriculture and Natural Resources, Pp 124..
- Allison, E.H., Ellis, F. (2001). **The livelihoods approach and management of small-scale fisheries**. *Mar. Policy* 25, 377–388.
- Babulo, B., Muys, B., Nega, F., Tollens, E., Nyssen, J., Deckers, J., Mathijs, E. (2008). **Household livelihood strategies and forest dependence in the highlands of Tigray, Northern Ethiopia**. *Agric. Syst.* 98, 147–155.
- Barrios, E. B. (2012). **Access to rural development: Household perceptions on rural Development**. Tokyo: Asian Development Bank Institute, Pp 51.
- Beneson, J. (2003). **Environmental Ethics**. Abdolhosein Vahhab Zadeh. Mashhad: Jahad Daneshgahi Mashhad, 112.
- Carney, D. (2012). **Approaches to Sustainable Live lihoods for the Rural Poor**. Poverty briefing, Overseas Development Institute. London. Pp. 1-3.
- Carr, E. R. (2014). **From description to explanation: using the Livelihoods as Intimate Government (LIG) approach**. *Applied Geography*, 52, 110e122. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apgeog.2014.04.012>.
- Carrasco, S., Ochiai, C., Okazaki, K. (2016). **Disaster Induced Resettlement: Multi-stakeholder Interactions and Decision Making Following Tropical Storm Washi in Cagayan de Oro, Philippines**. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 218, 35-49.
- Dehghani Poura, M. Barati, A. A., Azadi, H. Scheffra, J. (2018). **Revealing the role of livelihood assets in livelihood strategies: Towards enhancing conservation and livelihood development in the Hara Biosphere Reserve, Iran**. *Ecological Indicators*, 94, 336-347 .
- Diener, E. & Lucas, R. (1999). **Personality and subjective well-being**. In: Kahneman, D., Diener, E., Schwarz, N. (Eds.), **Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology**. Russell Sage Foundation, New York, pp. 213–229.
- Diener, E. & Suh, E., (1997). **Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators**. *Journal of Social Indicators Research*, 40, 189–216.
- Eakina, H. & Bojorquez-Tapia, L. A. (2008). **Insights into the composition of household vulnerability from multicriteria decision analysis**. *Global environmental chang*, 18, Pp: 112-127.
- Easterlin, R. (2003). **Explaining Happiness**. *Proc Journal of Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100, 11176–11183.
- Ellis, F. (2001). **Rural livelihoods and diversity in developing countries**. Oxford: Oxford University Press, Pp 234.
- Epley, Menon, M. (2008). **A method of assembling cross- sectional indicators into a community quality of life**. *Social indicators research*, 88(2), Pp 281- 296.
- Fang, Yi-ping. (2013). **The effects of natural capital protection on pastoralist's livelihood and management implication in the source region of the Yellow River, China**, *J.Mt.Sci.* 10(5):885-897.
- Fanni, Z. (2010). **Women in urban labor markets: Comparative Study of Tehran and Montreal**. *Journal of Urban and Regional Research*. Year.3.No.11

- Frayne, B. & McCordic, C. (2015). **Planning for food secure cities: Measuring the influence of infrastructure and income on household food security in Southern African cities.** *Geoforum*, 65, 1-11.
- Ganguly, R. (2011). **Quality of work life and job satisfaction of a group of university employees.** *Asian Journal of Management Research*,(1), 209 –216.
- Gao, B., Yang, S., Liu, X., Ren, X., Liu, D. & Li, N. (2018). **Association between social capital and quality of life among urban residents in less developed cities of western China.** *Medicin*, 97,1-6.
- Gautam, Y. & Andersen, P. (2016). **Rural livelihood diversification and household wellbeing: insights from Humla, Nepal.** *J. Rural Stud.* 44, 239–249.
- Ghaffari, Gh., Mirzaie, H. & Karimi, A.R. (2011). **The relationship between industry and quality of life.** *Journal of Rural Development*, 3(1): 1-22.
- Guillotera, P. (2012). **Vulnerability of Small Island Fishery Economies to Climate and Institutional Changes.** *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Vol. 4. PP. 287-291.
- Guillotera, P., Campling, L. & Robinson, J. (2012). **Vulnerability of Small Island Fishery Economies to Climate and Institutional Changes, Current Opinion in Environmental Sustainability**, Vol. 4, PP. 287-291.
- HFIR- Housing Foundation of Islamic Revolution (2007). **Evaluation of Implementation of Rural Guid Plans.** *Natural Disaster Research Institute of Iran.* Tehran: Housing Foundation of Islamic Revolution, Pp 124.
- Horsley, J., Prout, S., Tonts, D. & Ali, S. (2015). **Sustainable livelihoods and indicators for regional development in mining economies.** *The Extractive Industries and Society*. 2, 368-380.
- Huang, G.H., Sun, W., Nie, X.H., Qin, X.S. & Zhang, X.D. (2010). **Development of a decision-support system for rural eco-environmental management in Yongxin County, Jiangxi Province, China.** *Environmental Modelling & Software*, 25(1),24-42.
- Jokinen, E. & Heiskanen, T. (2013). **Is the measured good quality of working life equivalent to strategically strong HRM system?.** *Procedia-social and behavioral sciences*,81, 131-141.
- Karhgar, B. & Server, Rahim. (2013). **City, Marginal and Social Security, Second Edition.** *Geographic Organization and Armed Forces Publications.*
- Kelly, M., Hoehner, C. M., Baker C. A., Bernnan Ramirez, E. K. L. & Brownsosn C. R. (2006). **Promoting physical activity in communities: Approaches for successful evaluation of program and policies.** *Evaluation of Community-Based Physical Activity Programs* Vol 29, No 13, Pp 280-292.
- Khosrozadyan, M., Ghanian, M. & Abdeshahi, A. (2016). **Prioritization of agricultural exploitation systems for Behbahan township based on the model of sustainable livelihoods (Per-sian).** *Cooperatives and agriculture*, 5(19), 143-166.
- Kusiluka, M.M., Kongela, S., Kusiluka, M.A., Karimuribo, E.D. & Kusiluka, L.J. (2011). **The negative impact of land acquisition on indigenous communities' livelihood and environment in Tanzania.** *Habitat Int.* 35, 66–73.
- Leary, N. Adejuwon, J. Barros, V. Burton, I. J. & Lasco, R. (2008). **The dynamics of rural vulnerability to global change: the case of Southern Africa.** *Mitig. Adapt. Strat. Glob. Change* 7, 1–18.
- Lamsal, P., Pant, K. P., Kumar, L. & Atreya, K. (2015). **Sustainable livelihoods through conservation of wetland resources: a case of economic benefits from Ghodaghodi Lake, western Nepal.** *Ecology and Society*20 (1): PP.10.http://dx.doi.org/10.5751/ES-07172-200110.

- Long, H., Zou, J., Pykett, J. & Li, Y. (2012). **Analysis of rural transformation development in China Since the turn of the new millennium.** Journal of Applied Geography. No 31, Vol 9, Pp 1094- 1105.
- Mahon, M., Fahy, F. & Cinneide, M.O. (2012). **The significance of quality of life and sustainability at the urban-rural fringe in the making of place-based community.** GeoJournal, 77 (2), 265-278.
- Messely, L. (2010). **Regional identity in rural development: three case studies of regional branding.** APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce 4(3/4): 19-24.
- Molen, M.K. (2011). **Drought and Ecosystem Carbon Cycling.** Agricultural and Forest Meteorology, 151(7), 765- 773.
- Morse, S. (2013). **The theory behind the sustainable livelihood ap-proach. In: S. Morse, & N. McNamara, Sustainable Livelihood Ap-proach: A Critique of Theory and Practice.** (pp. 15-60). Berlin: Spring-er.
- Morse, S., McNamara, N. & Acholo, M. (2009). **Sustainable livelihood approach: A critical analysis of theory and practice.** The University of Reading, Geographical Paper, 189, 3-15.
- NDRIL., Natural Disaster Reserch Institute of Iran. (2007). **Principles and Critercons for place making and designing of new Rural Areas.** Pp 234.
- Ohlsson, L. (2000). **Livelihood Conflicts: Linking Poverty and Environment as Causes of Conflict.** Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA), Pp 52.
- Olsson, P., Folke, C. & Hahn, T. (2004). **Social-ecological transformation for ecosystem management: The development of adaptive co-management of a wetland landscape in southern Sweden.** Ecology and Society 9(4): 2. <http://www.societyandecology.org/vol9/iss4/art2/>.
- Phillips, W. J. (2013). **Tourist word of mouth and revisit intentions to rural tourism destinations: A case of North Dakota, USA.** International journal of tourism research 15(1): 93-104.
- Pomeroy, R., Ferrer, A.J. & Pedrajas, J. (2017). **An analysis of livelihood projects and programs for fishing communities in the Philippines.** Mar. Policy 81, 250–255.
- Pukeliene, V. & Viktorija, S. (2009). **Quality of Life: Factors Determining its Measurement Complexity,** Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, pp147-156.
- Quinn, C.H., Ziervogel, G., Taylor, A., Takama, T. & Thomalla, F. (2011). **Coping with multiple stresses in rural South Africa.** Ecology and Society, 16(3), 2.
- Raheb, G. (2008). **Conceptual framework for suggestion of criterions of selection of proper technology of rural housing.** PhD Thesis. Iran University of Science and Technology, Pp 324.
- Reed, M.S., Podesta, G., Fazey, I., Geeson, N., Hessel, R., Hubacek, K., Letson, D., Nainggolan, D., Prell, C. & Rickenbach, M.G. (2013). **Combining analytical frameworks to assess livelihood vulnerability to climate change and analyses adaptation options.** Ecological Economics, 94, 66-77.
- Renzaho, A. M. & Mellor, D. (2010). **Food security measurement in cultural pluralism: Missing the point or conceptual misunderstanding?.** Nutrition, 26(1), 1-9.
- Rigg, J. (2006). **Land, farming, livelihoods, and poverty: rethinking the links in the rural South.** World Dev. 34, 180–202.
- Salmani, M., Taghipour, F., Ramezanzade Lsboy, M. & Jalili Parvane, Z. (2010). **Investigating the Dimensions of Social Capital in Rural Development (Case study: Baghestan and Brun villages - Ferdows city).** Social Sciences, Islamic Azad University, Shoushtar Branch, 4(11), 19-40.
- Scoones, I. (2009). **Livelihoods perspectives and rural development.** J. Peasant Stud. 36, 171–196.

- Shahbazi, E. (2010). **Introduction on pathology of rural development**. Tehran: Shahid Beheshti University Publication, Pp 42.
- Shen, F. (2009). **Tourism and the sustainable livelihoods approach: Application within the Chinese context**. Christchurch: Lincoln University.
- Shijie, J., Liyin, S. & Li, Z. (2012). **Empirical study on the contribution of the infrastructure to the coordinated development between urban and rural areas**. *Procedia Environmental Sciences*, No. 11, Vol. 4, Pp 1113- 1118.
- Siegfried, B. & Budjurova, E. (2011). **Issues and challenges in rural development: compendium of approaches for socio-economic and ecological development in developing countries**, Margarf Publishers GmbH.
- Skoufias, E., Rabassa, M., Olivieri, S. & Brahmabhatt, M. (2011b). **The poverty impacts of climate change**. *Economic Premise*, (51), 1-5.
- Smith, K. (2003). **Environmental Hazards**. Ebrahimmoghimi and 39-ShapourGudarzinejad. Tehran: Samt Publications. Pp 124.
- Stafford, M. & Marmot, M. (2003). **Neighborhood deprivation and health: dose it affect us all equally?** *Int j Epidemiol*; Pp 66- 357.
- Stefano, L. (2010). **Facing the Water Framework Directive Challenges: A Baseline of Stakeholder Participation in the European Union**. *Journal of Environmental Management*, Vol 91, Pp 1332-1340.
- Shen, F. (2009). **Tourism and sustainable livelihoods approach application within the chinese context**, Lincoln University, Pp 125.
- Tahbaz, M. (2016). **Environmental challenges in today's Iran**. *Iran. Stud.* 49, 943–961.
- Tanguay, G.A., Rajaonson, J., Lefebvre, J.F. & Lanoie, P. (2010). **Measuring the sustainability of cities: An analysis of the use of local indicators**. *Ecological Indicators*, 10(2), 407-418.
- Tesfaye, Y., Roos, A., Campbell, B.M. & Bohlin, F. (2011). **Livelihood strategies and the role of forest income in participatory-managed forests of Dodola area in the bale highlands, southern Ethiopia**. *For. Policy Econ.* 13, 258–265..
- Theofilou, P. (2013). **Quality of life: definition and measurement**. *Europe's Journal of Psychology*, 9(1), 150-162.
- Thuo, A.D.M. (2013). **Impacts of urbanization on land use planning, livelihood and environment in the Nairobi rural–urban fringe, Kenya**. *Int. J. Sci. Technol. Res.* 2, 70–79.
- Timalisina, K.P. (2007). **Rural Urban Migration and Livelihood in the Informal Sector a Study of Street Vendors of Kathmandu Metropolitan City, Nepal**. Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Pp 214.
- UNDP (2007). **Human Development Report 2007/8. Fighting climate change: Human solidarity in a divided world**. United Nations Development Programme (UNDP), New York, NY, USA, pp. 1-399.
- Valencia Sandoval, C., Flanders, D. N. & Kozak, R. A. (2010). **Participatory Landscape planning and Sustainable community Development**. *Landscape and urban planning*, vol 94, Pp 63-70.
- Vemuri, W.A. & Costanza, R. (2006). **The role of human, social, built, and natural capital in explaining life satisfaction at the country level: toward a National Well-being Index (NWI)**. *International Society for Ecological Economics (ISEE)*. 58, 119 -133
- Wu, Z., Li, B. & Hou, Y. (2017). **Adaptive choice of livelihood patterns in rural households in a farm-pastoral zone: a case study in Jungar, Inner Mongolia**. *Land Use Policy* 62, 361–375.
- Xu, G., Kang, M. & Jiang, Y. (2012). **Adaptation to the policy-oriented livelihood change in Xilingol grassland, Northern China**. *Procedia Environ. Sci.* 13, 1668–1683.

- Xu, J., Wang, Z., Shen, F., Ouyang, C. & Tu, Y. (2016). **Natural disasters and social conflict: A systematic literature review**. International Journal of Disaster Risk Reduction, 17, 38-48.
- Zenteno, M, Z., Pieter A., Jong, Wil de. & Boot, René G. A. (2013). **Livelihood strategies and forest dependence: New insights from Bolivian forest communities**. Forest Policy and Economics. Vol. 26: 12-21.
- Thissen, F., J.D. Fortuijn., Strijker, D. & Haartsen, T. (2010). **Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands**. Journal of Rural Studies 26 (4): 428-436.
- Trell, E. M., Bettina, V. H. & Huigen, P. (2012). **It's good to live in Järva-Jaani but we can't stay here': Youth and belonging in rural Estonia**. Journal of Rural Studies 28 (2): 139-148.